

Kovács András Ferenc egyik álarca*

Kovács András Ferenc immár 56 évesen több költői álarcot munkált ki magának, s ezen alteregók közül mindeddig a legtermékenyebb Caius Licinius Calvus, a latin költő volt Kovács András Ferenc „fordításában”, aki ezt a kettős játékot még tovább fokozta azzal, hogy egy 19–20. század fordulóján működő fiktív költő, Lázár René Sándor tollára adott ugyancsak Calvus-fordításokat, természetesen a kor stílusában, de Lázár maszkja mögé bújva önálló Lázár-oeuvre-ről is beszél. A saját „fordítások” és a Lázárnak tulajdonítottak szétszórtan jelentek meg különböző irodalmi folyóiratokban, de számukat tekintve mindenképp önálló kötetet érdemelnek, mint például az önállóan már 1996-ban kiadott *Jack Cole daloskönyve*.¹ Az Alföld, Forrás, Holmi, Jelenkor, Kortárs, Látó, Székelyföld, Tiszatáj című folyóiratokban 1998 óta 110 „Calvus-költemény” jelent meg, 17 ezek közül mint Lázár fordítása, a többi pedig mint Kovács András Ferencé.² Utóbbiak közül kettő kétszer jelent meg,³ egy költemény pedig először mint töredék, másodsorra pedig teljessé kiegészítve.⁴

Kovács András Ferenc eme költői maszkok mögé való bújással a magyar irodalomban jól ismert tradíciót követ, a közelmúltból kiragadva egy-egy példát: Weöres Sándor *Psychéjét* vagy Baka Istvántól a *Sztyepan Pehotnij testamentumát*. Az alteregók száma és változatossága a portugál költőt, Fernando Pessoa-t is felidézi, az idézetek beépítése pedig Ezra Poundot, hogy az utóbbi esetben ne csak a posztmodern irodalom gyakorlatára hivatkozzunk.

Figyelemre méltó, hogy Kovács András Ferenc Calvusban egy történeti személyiséget választott maszkként, akinek rövid életrajzát ismerteti is a „fordításokhoz” kapcsolva. A biográfia megfelel a valós tényeknek, kivéve a töredékesen vagy teljes egészében fennmaradt költemények számát – ez utóbbi meghatározása szintén a köl-

* A témáról először *Calvus redivivus* címmel Pécsen tartottam előadást a IV. Ókortudományi Konferencián, ennek kibővített írásos formája szolgál a tanulmány alapjául: *Calvus redivivus = Amant alterna Camenae, Studi linguistici e letterari offerti a Andrea Csillaghy in occasione del suo 60 compleanno*, a cura di Augusto CARLI, Beatrice TÖTTÖSSY, Nicoletta VASTA, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2000, 545–554.

¹ Hamarosan számítani lehet a Calvus-versek önálló kötetben való megjelenésére. Ilia Mihálynak köszönet az információért.

² Alföld (1999/4, 12–15; 11, 13–16); Forrás (1998/9, 36–39; 12, 32–37; 1999/2, 32–34; 9, 9–11; 2000/5, 40–41); Holmi (1998/8, 1069–1070; 1998/11, 1496–1499); Jelenkor (1998/11, 1138–1145; 1999/3, 249–252; 1999/6, 585–590; 2000/2, 132–136); Kortárs (2000/5, 61–63); Látó (2000/3, 7); Székelyföld (1999/6, 5–8); Tiszatáj (1998/10, 10; 1999/ 4, 5–8).

³ „Jó Catullusom, édes egy barátom”: Jelenkor (1999/6) és Látó (2000/3); „Calvus a fényteli vágyról”: Alföld (1999/4) és Székelyföld (1999/6).

⁴ „Bájós Quintiliám után bujább tűz”: Forrás (1998/12), kiegészítve Látó (2000/3).

tői játékhhoz tartozik. Maga a megadott mennyiség is változik: kezdetben 117 versről és 43 töredékről esik szó (Forrás, 1998/9); a továbbiakban a következőképpen alakul a költemények feltételezett száma: 124 vers, 43 töredék (Forrás, 1998/12), 141 vers, 36 töredék (Alföld, 1999/1), 155 vers, 22 töredék (Forrás, 2000/5), 150 vers, 27 töredék (Jelenkor, 2000/2). Az egyik megadott mennyiség emlékeztet a Catullus-corpusban fennmaradt költemények számára, ez 116. Ha filológiai szempontból próbáljuk meg értelmezni a költemények számának változó voltát, ez azt is jelentheti, hogy Kovács András Ferenc mintegy lebegteti további Calvus-versek keletkezésének lehetőségét.

Calvustól valójában mindössze 21 fragmentum maradt fenn,⁵ ezek még csak nem is tesznek ki mindig egy teljes verssort, a leghosszabb töredék pedig mindössze két sornyi. Ennek ellenére – szerencsénkre – képet alkothatunk a Calvus által művelt műfajokról, a fennmaradás véletlenszerűségének köszönhetően. A költő írt lírai versmértékekben, írt epithalamiumot, kiséposzt és epigrammákat is. A töredékek és egyéb adatok alapján megalkothatjuk Calvus – ha nem is részletező – portréját: a költő Kr. e. 82-től valamivel 54 utánig élt (vagy egészen 50–47-ig). Fiatalkorában mint törvénytörő szónok lépett fel, az atticista szónoki iskola képviselője volt, szemben Ciceróval, akivel levelezést is folytatott.⁶ A Cicero által védett Vatiniust olyan hévvel támadta, hogy az közmondásos gyűlöletet (*odium Vatinianum*)⁷ ébresztett az érintettben. Költőként is működött, az úgynevezett neóterikusokhoz⁸ tartozott, akiknek Catullus volt a vezéralakja, s akivel szoros barátságot ápolt.⁹ Hasonló esztétikai elveket vallottak, hasonló műfajokat műveltek, így Calvus is írt mitológiai témájú kiséposzt (*epyllion*) *Io* címmel, írt epigrammákat, elégiákat, például felesége, Quintilia halálára, szintén hozzá szerelmes verseket, s nem utolsó sorban invektívákat és gúnyverseket Pompeiusra, Caesarra és más politikusokra, melyek nem voltak kevésbé hatásosak, mint törvénytörő beszédei.

A neóterikusok kora már a római köztársaság hanyatló szakaszát jelentette, melyet morális lezüllés és az őszinte emberi kapcsolatok hiánya is jellemezett, ahogyan azt legjobban Catullus költeményei alapján látjuk, hiszen ő az egyetlen a körből, akinek szinte teljes kötete maradt fenn. Irodalmi szempontból ellenben ez virágzó korszak volt, az „újdondászok” (ha hangulatilag vissza szeretnénk adni Cicero gunyoros, e költőkre alkalmazott „neóteroi” elnevezését) forradalmi formai-esztétikai újításai-
val és a kisebb költeményekben olyan hangnemmél, melyhez hasonlót eddig csak a luciliusi satírában lehetett tetten érni. A morális és politikai állapotokkal oly mértékben elégedetlenek voltak, hogy ennek szokatlanul harapós, nyers, leplezetlen s gyak-

⁵ *Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum*, ed. Jürgen BLÄNSDORF, Stuttgart – Leipzig, Teubner, 1995, 206–216.

⁶ Lásd ehhez Cic. *ad fam.* 7, 24; 15, 21; Tac. *Dial.* 18. Calvusról mint szónokról lásd Cic. *Brutus* 280, 283.

⁷ Vö. Cat. c. 14, 3: *odissem te odio Vatiniano*.

⁸ Vö. Cic. *ad Att.* 7, 2, 1.

⁹ Vö. Cat. c. 14, c. 50, c. 96.

ran obszcén stílusban adtak kifejezést. Ez a támadó stílus azonban nem csupán olyan politikusokkal szemben nyilvánult meg, mint Caesar, Pompeius vagy Mamurra, hanem irodalmi ellenfelekkel szemben is, tehát azokkal szemben, akik konzervatív stílusban, terjengősen, mindenféle újítást elvetve és formailag sem kielégítően írtak. A neóterikusok megkövetelték a tökéletes, csiszolt formát (mindezt oly módon, hogy teljesen spontánnak hasson), a tömör, csattanós megfogalmazást, a változatosságot, a tartalom és a forma egységét.¹⁰

Vajon jó kétezer év múlva, a 20. század végén hasonlóak a körülmények, hasonló problémák merülnek fel, mint a köztársaság utolsó évtizedeiben? S ezek arra indítanak egy költőt, hogy Calvus, e harapós kedvű szónok és költő álarcában nyilvánuljon meg, vagy csupán irodalmi játékról van szó, ragyogó formaérzékkel és beleélő képességgel, melynek háttérét Calvusról, a korszakról és annak irodalmáról való tudás adja meg?

Ha sorra vesszük a Calvus-verseket, egy olyan csoportot tudunk elkülöníteni belőlük, melyben nincsenek sem közvetett, sem közvetlen saját korra való utalások. Ezek mintha Catullus költeményeinek továbbgondolásai, továbbvitelei, variációi lennének, vagy – még mindig az ókori összefüggések közt maradvány – Catullushoz, illetve a közös barátokhoz intézett ajánló-, búcsúversek, vagy üdvözlő, köszöntő költemények. A már említett személyiségek, Caesar, Pompeius, Mamurra ellen írott invektívák sem maradnak el, ezek mind szorosan Catullushoz kapcsolódnak. Ebbe a sorba tartozik a IX. vers:¹¹

Nyögött alatta Gallia s Britannia,
de ő, a hős, Mamurra úr alatt nyögött.

Ez Catullus 57, 1–2 variációja:

Pulcre convenit improbis cinaedis
Mamurrae pathicoque Caesarique,¹²

de egyúttal a jól ismert katonadalé is, melyet Caesar triumfusán énekeltek a katonák:

Caesar Galliam subegit
Nicomedes Caesarem.¹³

¹⁰ A kortárs esztétika epikureista képviselője, Philodémos is hangsúlyozza ezt *A költészetéről* című esztétikai értekezésében.

¹¹ Forrás, 1998/12, 36.

¹² „Összeillik a két parázna szépen, / Caesar és ez a fajtalan Mamurra.” DEVECSERI GÁBOR fordítása.

¹³ „Caesar Galliát, de őt meg Nicomedes gyűrte le.” TERÉNYI István fordítása.

A Caesar és Mamurra közti hasonló viszonyra vonatkozik a XI. vers,¹⁴ ahol felbukkan még a Catullusból is ismert motívum, Gallia Mamurra általi kifosztása. Ez a XII-ben folytatódik és bővül ki,¹⁵ amely egyértelmű variáció Catullus 29. versére,¹⁶ melynek versformáját, a jambikus trimetert Kovács András Ferenc itt nem tartja meg, ellentétben a IX. verssel.

Katonadal és invektíva keveréke a X. költemény,¹⁷ melyben megint csak Caesar, Pompeius és Mamurra szerepel. Itt a Caesar galliai győzelme utáni triumfus leírása keveredik a Caesar (após), Pompeius (vő) és Mamurra (Caesar kegyence) viszonyára való rájátszással:

Nini, jönnek a hős győzők! Száz
hadijelvény leng, diadal döng,
harsány hadikürt rivalog szét –
hispán, gall, brit hadifogyot
hajt, s harciszekér tetején int
a kopasz kéjenc, a sasorrú.

Nosza, ugrani, hé, Salisubsilus ős
hadipapjai, hopp! Ki-ki szökdös a tánc
örömében a tört ütemekre, miként
kanalagém lejt bicegőn, kardját
suhogtatva merész képpel... Ma talán
picikét bugyutább, sánta a tánc már –
belebotlik a bőszt főpap is olykor...

De se baj! Sose tudd – mibe' sántikál,
ki legyúrta a gallt!... A vejét sose kérdd,
de ficsúrja, kinek lyuksógora lett,
bizonyára erőst érti a dolgát...
Csodanagy diadal napja virul – de a

¹⁴ „Nagy triumfus ez, Mamurra! Galliának kincseit / megszerezni önmagadnak!... Birtokolni tudsz, hiszen / mind befektetéd haszonnal, míg a hőst lefektetéd!” Forrás, 1998/12, 36.

¹⁵ „Mentula birtokait s vagyonát tán senki se sejtí – / pedig Comata Galliát úgy lefölozte! ... Kopasz, / harci komája szemet hunyt: hagyta, hogy elpazaroljon / pár milliót... Hibéria s Pontus után kizsárolt / krózsusi kincseid, ó, hova tűntek? ... Mély, feneketlen a zsákod – / ócska segged is, Mentula, egyre mohóbb! / Kapni, lenyelni, lenyúlni nagyon tudsz, hősi parázna!” *Uo.*

¹⁶ „Quis hoc potest videre, quis potest pati, / nisi impudicus et vorax et aleo, / Mamurram habere quod comata Gallia / habebat ante et ultima Britannia? / cinaede Romule, haec videbis et feres? / et ille nunc superbus et superfluens / perambulabit omnium cubilia / ut albulus columbus aut Adoneus? / cinaede Romule, haec videbis et feres? / es impudicus et vorax et aleo.”

¹⁷ Forrás, 1998/12, 36.

zsákmány hova tűnt, hova lőn, hol a kincs,
no, Mamurra komám, hol a sok pénz,
te pimasz tolvaj, te parázna?

Kovács András Ferenc itt az ismert helyzetből (a hármass viszony) kiindulva önálló antik költeményt alkot, szöveg- és gondolati párhuzamok nélkül. Csupán itt-ott a szó-fűzés és a kanalasgém-hasonlat „szól ki” a versből, az antik kontextusból – de ez vajon nem a „fordító” szabadsága?

Mamurra a XII. versben és másutt is¹⁸ a Catullus adta Mentula gúnynévvel szerepel. Utóbbi, az V. vers¹⁹ Catullus 105. epigrammájának variációja:

Mentula conatur Pipleium scandere montem:
Musae furcillis praecipitem eiciunt.²⁰

Kovács András Ferencnél a catullusi disztichonban leírtak már a múlthoz tartoznak; három disztichonból álló epigrammájában Mentula újabb próbálkozásait írja le, miközben háromféle módon szidalmazza. Az epigrammának két poénja van: egy retorikus kérdés a 4. sorban, s az erre vonatkozó közvetett válasz a hatodikban, ahol a kérdés motívuma mint kijelentés és következtetés megismétlődik. Kovács így Catullus egyszerű szerkezetét fokozással és ismétléssel tágította ki.

Az ehhez a típushoz tartozó költemények közt e legutóbbi taglaltban találunk egy olyan kifejezést is, melyen könnyen át lehet siklani, mely viszont mégis lényeges, mert az antik kontextushoz képest egy fontos változásra utal. Catullus idézett disztichonjának a következő másfél sor felel meg Kovács András Ferencnél: „Vasvillával ütött le a múzsai kar Heliconnak tűnt magasából.” Mamurra Catullusnál nem méltó arra, hogy a múzsai hegyre hágjon, Kovács András Ferencnél viszont a hegy múzsai méltósága már oda („tűnt magasából”), s még innen is elűzik ezt a kizárólag negatív vonásokkal megfestett figurát.

Ha calvusi a maszk, nem hiányozhatnak a Vatiniust támadó versek sem. A dühödtséget és megvetést Kovács András Ferenc a köznyelv szexuális és emésztési szó-kincséből vett fordulatokkal érzékelteti:

¹⁸ Forrás, 1998/9, 37.

¹⁹ „Vasvillával ütött le a múzsai kar Heliconnak / tűnt magasából... Most, Mentula erre megint / visszakapaszkodnál? Jupiterre, te tökkelütött vagy! / Nincs elég villád? Bárha csihányba sosem / csap bele villa, se villám... Mantula, hagyd! Ha nem: ismét / Új villákat ver, vág fafejedhez az ég!”

²⁰ „Mentula, lám, Heliconra akar felmászni: a Múzsák / vasvillával ütök, s fejjel esik le szegény.” DEVECSERI GÁBOR fordítása.

Vatinius nagy ember, ó, csak épp a lelke apró:
erénye sáros, magtalan, csökött, akár egy öszvér,
ha nászi ágyra háгна (-----).²¹

Catullus baráti körébe tartozván Calvus is ugyanazokat ismerhette, akik megjelennek Catullus költeményeiben. Kovács András Ferenc fantáziájának és helyzetismeretének élvezetes példája a Veraniushoz hendecasyllabusban írt Calvus-vers:²²

Hú Veraniusom, no, csakhogy itt vagy!
Hát Hispánia földje mint forog még?
Szép-e Barcino, mondd? Meséj, milyen volt?
Bájos Emporiae? ... S a hős Saguntum?
Messze Tarraco? ... Távobb Taletum?
Hispalis s Olysippo tényleg oly szép?
Szólj, milyen? ... Haragos ma Oceanus?
Mi újság Lusitaniában éppen?
Most tán több aranyat sodor, darál a
Tagus habja? ... S keltiber dühöng még?
Minden érdekel engem! Ej, beszélj már!
Jaj, Veraniusom, te meg se mukkansz!

Catullus 9. carmenjével felel Kovács András Ferenc költeménye. A catullusi hendecasyllabus²³ szeretetteljes üdvözlés, mellyel a legjobb barátként emlegetett Veraniust köszönti a költő Hispániából való visszatérte alkalmából. A költemény második részében saját elvárásairól beszél Catullus: hogyan s mennyire szeretné hallani barátja beszámolóját, milyen szeretetteljesen fogja üdvözölni. A verset első és második felének zárósorai fogják egybe, melyekben először a jó hír hozóját, majd saját magát ne-

²¹ XIII., Forrás, 1998/12, 37. Ugyanitt a XIV. tobzódik a szexuális és emésztési szófordulatokban: „Zör-gessék házad reteszt s kusza csontjaid is majd / a kapzsi, rabló Harpyák, Vatinius! / Az sem elég, te erény uzsorása! A három Erynnis / törjön reád, ha éppen szüzet toszol szobád / mélyén... Tajtékzó Furiák dühe megzavarítson, / s midőn javában állna tán a renyhe fasz / úzzön Alecto, Megaera, ugasson Tisiphoné torz / haragja! Ronda szárnyasok, kígyós szukák, / orrfacsaró bűdösök raja falja fel étked előled - / és mocskolódo szádba fosson, gaz hazug!”

²² Tiszatáj, 1999/4, 7.

²³ „Verani, omnibus e meis amicis / antistans mihi milibus trecentis, / venistine domum ad tuos penates / ratresque unanimos anumque matrem? / venisti. O mihi nuntii beati! / visam te incolumem audiamque Hiberum / narrantem loca, facta, nationes, / ut mos est tuus, applicansque collum / iocundum os oculosque suaviabor. / o quantum est hominum beatorum, / qui me laetius est beatusve?” “Ó, Veranius, annyi jóbarátnál / százszor többrebecsült igaz barátom, / megjöttél haza, házi tűzhelyedhez, / hú testvéreidet s öreg szülődet / újra látni? Bizony meg. Ó, be jó hír! / Látlak, hallak: Ibériát regéled / majd épségben, a törzseket, csatákat / - mint szokásod -, a tájat; átölellek, / s édes szád, szemed összecsókolom már. / Boldogok seregében itt a földön énnálam van-e boldogabb, vidámabb?” DEVECSERI Gábor fordítása.

vezi boldognak Catullus. Kovács András Ferenc erre való „válaszának” (a versforma itt is hendecasyllabus) tréfás volta abban rejlik, hogy Calvus-Kovács a türelmetlenül várt és kérdésekkel elhalmozott Veraniust hallgatásra „ítéli”.

A Lázár-maszkos fordítások közt találjuk Calvus Catullushoz intézett búcsúkölteményét.²⁴ A hihető helyzet ellenére ez a vers nem tartozik a fentebb leírt típushoz. Ebben a choliambikus mértékben írt 17 sorosban Kovács András Ferenc költői nyelven fogalmazza meg alkotói módszerét: Catullus szemével („szemed lopom magammal”) és catullusi szemléletmóddal akarja megfigyelni a valóságot („Hadd nézzem bús / szemmeddel én, Catullusom, hellén tájak / Csodáit, ősi szellemét... Engedd, lássak / Szemmeddel én, helyetted is, minden bűbájt: / Varázslatát a víg, örök görögségnek”). Ez a „catullusi szem” viszont már túlmutat az antikvitáson: a 19. század (akár Arany János vagy Petőfi Sándor, akár Goethe vagy Hölderlin) görög-nosztalgija szólal meg belőle a 19-20. század fordulójára álmodott Lázár fordításában, a záró sorokban pedig még inkább az álarcos költő, Kovács András Ferenc jelenéhez közeledünk. Ezek már a 20. század végi költő lírai sorai:

Bocsáss meg hű barátodnak, ha elhagy már,
S ha vissza tán nem térhet ő, mert elpusztul,
Te tudd azért: csak ennyi volt az élet – csak
Catullussal beszélgettünk, majd hallgattunk,
Nagyot, hosszan, hatalmasan, mint holt költők.

Egy talán végső búcsút ír le Calvus–Lázár–Kovács a hű baráttól, az élet értelmét fogalmazza meg: a közös beszélgetést, a közös hallgatást, a hosszú, mindent átfogó hallgatást, melyben mindent meg lehet érteni, s ami felé tart minden: az élet. A hallgatás itt nem más, mint műalkotás, mint valamilyen közös tudás kikristályosodása, a talán már elsüllyedt kultúráról. Az örök görögség derűjét állítja szembe a halált sejtő borúsággal, a szomorú tudással, akárcsak Petőfi a derűs Homéert a komor Ossiánnal. Ha utolsó Calvus-versként szólna meg ez a darab, talán arra is gondolhatnánk, hogy ez Kovács András Ferenc búcsúja az antik témától, de nem, ezt még követik mások, így átfogóbban értelmezhetjük: az antikvitáshoz való viszony, még inkább az antikvitásról való tudás szomorú láttelekeként.

Catullus kötetet bevezető költeménye, a Cornelius Nepost aposztrofáló vers visszhangzik Calvus Catullusnak címzett dedikációjában,²⁵ tudatos allúziókkal az előbbire: „ám nekem is van egy kötetkém”. Catullusnál: „Cui dono *lepidum novum libellum*.” A mérték mindkét vers esetében hendecasyllabus, a terjedelem Calvus-Kovács esetében hosszabb, ez is 17 soros, mint a fentebb taglalt, míg Catullusé 10. A calvusi ajánló költeményben a catullusi inspiráció gondolata még hangsúlyosabb, mint az előbb tár-

²⁴ XII., Jelenkor, 1998/11, 1143.

²⁵ I., Jelenkor, 1999/6, 585.

gyalt versben („Annyira összenőtt a lelkünk / már, hogy nem is tudom, melyik sort / írtam én, s melyiket te?”). A művön belüli szövegösszefüggésben ennek révén a Calvus és Catullus közti szoros barátság válik hangsúlyossá; de közvetett módon Kovács András Ferenc saját alkotói módszeréről is vall, arról a módról, hogyan lehet egy másik költő alkotói módszerét, poétikai elképzeléseit teljesen magáévá tenni, s ezt burkoltan tudatosítani is az olvasóban.

A catullusi inspiráció gondolata végigvonul a versen, Catullus egyenesen a Múzsza helyébe lép: „verseimbe te fűj, lehelj ma lelket”. Catullus 1. carmenjének szerkezetét így módon megőrzi Kovács András Ferenc, ahol a költő a vers végén a *patrona virgo* – a Múzsza – segítségét kéri az örökké tartó hírnév megszerzéséhez. A Catullus halálára írt Calvus-vers²⁶ megismétli az egyé válás gondolatát:

A maszkkodat viselvén
csetlek-botlok előtted, árva árnyék.

Ezek az utóbbi versek átmenetet képeznek azokhoz, melyekben megmarad egy-egy catullusi motívum, felbukkan egy-egy Catullus által is említett név, azonban a tartalmat szabadon alakítja Calvus-Kovács. Calvus például szintén ír Neposhoz, azonban ez nem ajánló költemény, mint Catullusnál, ami ráadásul az egész kötet bevezető költeménye. Calvus arra kéri a történetírót, hogy az általa odaadott listát őrizze meg az örökkévalóságnak – ez a hendecasyllabus kerete. A felsoroltak minősége éles ellentétben áll a halhatatlanság igényével. A nevek részben kitaláltak, részben előfordulnak Catullusnál, mindenesetre olyan közönséges alakok kavalkádjá ez, akiket csak negatív, jórészt nem irodalmi értékű nyelvezettel tud jellemezni a költő. Mindez időtlennek hat, a mindenkori költő – legyen az Calvus vagy Kovács András Ferenc – dühét és kritikáját fogalmazza meg a vers.

Egy másik költeményben²⁷ Catullus 16. carmenjének hangvétele visszhangzik. A catullusi vers invektíva azon irodalmi ellenfelek ellen, akik Catullust nemcsak versei miatt, hanem morális szempontból is támadták. A látszat és a vers erőteljesen obszcén hangvétele ellenére ebben tulajdonképpen Catullus ars poeticája fejeződik ki, nevezetesen az a gondolat, hogy a költő személye nem tévesztendő össze alkotásaival, továbbá, hogy a vers hatóerővé tud válni, s ebben a minőségében is rejlik az értéke. Calvus-Kovács invektívája a kétségbe vont moralitásra korlátozódik: „hogy merészelitek szelíd morálom megmocskolni”. Ami az ellenségeket illeti, a vers szinte tobzódik az obszcén és durva kifejezésekben, melyek egyébként nagy nyelvi fantáziáról tanúskodnak. Kovács András Ferenc más kritikái éllel írt vagy támadó hangvétellű verseire is hasonló stílus jellemző: obszcén, közönséges kifejezések gazdag választéka, különösen a szexualitás és emésztés területéről, megtűzdelve saját alkotású szavakkal (új összetételek, megváltoztatott hangképű szavak). Ez egyaránt érvényes azokra a versekre, ahol az általános viszonyok,

²⁶ I., Forrás, 1999/9, 910.

²⁷ IX., Forrás, 1998/9, 38–39.

az egyéni vagy közösségi morál kritikája jelenik meg, valamint azokra is, amelyek az irodalmi életre vagy egyes személyekre (akiket a beavatottabb olvasók akár fel is ismerhetnek) koncentrálnak. Vannak olyan versek is, melyek szarkasztikus stílusban pécézik ki az irodalmat művelő nőket, avagy a hízelgő vén szatyrokat. Hozzunk fel példaként egy négysorosát Lázary René Sándor „fordításában”:

Drága Iuventia, már csak egy elnyútt, ócska ribancz vagy!
Sőt: méregkeverő! Buta, rút banya, rusnya gonosz csont!
Fonnyatagon csikorogsz – hízelgőn szembevigyordulsz,
Mint kitörött fogu rososz fagereblye, ha gazba hajítják.²⁸

A megszólított neve Iuventia (a név a *iuventus*, ifjúság szóból vezethető le), aki nevével ellentétben egy vén boszorka.²⁹ A versben kétszeres játékkal találkozunk: egyfelől a névre és a jellemzésre vonatkozóan, másfelől a névadást illetően, amelyben Catullushoz kapcsolódik a szerző, akinél szintén szerepel egy hasonló etimológiájú névvel illetett alak, Iuventius,³⁰ bár nála pozitív vonásokkal felruházva.

Az az összkép, melyet Calvus maszkiájában rajzol meg Kovács András Ferenc az aktuális morálról és viszonyokról, lesújtó és szánalmas. Ami az e fölött gyakorolt kritika formáját illeti, arról azt mondhatnánk, hogy szinte sok a jóból; az a változatosság és széles választék a nem kifejezetten emelkedett stílusú, de kétségtelen nyelvi fantáziáról és humorról tanúskodó kifejezésekből, amellyel e versekben találkozunk, olykor öncélúvá, pusztá nyelvi játékká, önisméltléssé válik. Az a iamboszra jellemző támadó kedv, a heves kritikára való hajlam, ami a neoterikusok sajátja, Kovács András Ferencet sokszorosan megihlette.

Az erotikus költeményekben ugyanazzal a nyíltsággal találkozunk, mint Catullusnál. A humorral átszőtt nyelvi gazdagság sajátos frissességet kölcsönöz ezeknek az obszcenitásoktól szintén nem mentes verseknek. A maga teljességében megélt testiség Venus, Pan, Bacchus jóindulatú vagy éppen teljes aktivitású jelenlétével a természetes antik életörömöt sugározza. Ipsithilla szintén Catullusból átvett név,³¹ ő a megszólítottja egy erotikus vágyakozástól túlcserdülő versnek,³² mely trochaikus septenariusokban íródott. A játékos testiség kifejezésébe, megfogalmazásába még az *Anthologia Palatina* erotikus epigrammáinak a hatását is beleérezhetjük, az utolsó sorok képeiben viszont – némi József Attilára való allúzióval – lelepleződik a 20. századi költő:

mert szeretlek, áldlak, mint eső a mély barázdát
vagy paraszt a búzatermést.

²⁸ I., Jelenkor, 1998/11, 1138.

²⁹ Feltehetően Horatius epodosainak Canidiája is hatott a Iuventia-alak megformálására.

³⁰ Lásd Catullus c. 48, c. 99.

³¹ Catullusnál Ipsithilla formában, c. 32, 1.

³² V., Forrás, 1998/12, 34.

Ettől akár némileg emelkedettebb hangulatba is kerülhetne az olvasó, ha a sor (és a vers) nem így záródna: „Ipsithilla, tedd szét!” Ezzel a pillanatra felvillanó lelki szerelem szférájából nyomban a vaskos földibe kerülünk vissza, ami sajátos humorosságot kölcsönöz a versnek, de egyúttal azt is sugallja, hogy Calvus-Kovács a testiséget szabadossága ellenére nagyon is komolyan veszi.

A lírikus Calvus Kovács András Ferenc rajzolatában nem Catullus kiegészítése, rezonanciája, tükörképe, itt ugyanis hiányoznak a tragikus tónusok, mint amilyen a catullusi 76. carmen, a szerelmi kötelékből szabadulni akaró költő kétségbeesett könyörgése, vagy a végletes érzelmi kettészakítottságot kifejező *Odi et amo*. A calvusi bensőséges szerelmi költeményekben és a családtagokhoz írottakban megragadó gyengéd hang szólal meg.

Mire való hát a maszk, ha nincs közvetlen Catullushoz és a történeti Calvushoz való kötődés? A horatiusi, ovidiusi, martialis allúziók túlnyúlnak a Calvus neve által jelzett történeti korszakon, egyre-másra olyan képek bukkannak fel, melyek a részben elsüllyedt antik kultúrát idézik meg. Maguk a versmértékek sem maradnak meg következetesen a Kr. e. 1. században használatosoknál.

A Calvus-versekben gyakran használt versmérték a hendecasyllabus. Tizenöt vers íródott ebben a mértékben, mely a catullusi corpus első harmadában, az úgynevezett polymétrában is előszeretettel alkalmazott forma. Hasonló számú vers mértéke a choliambus Kovács András Ferencnél, a iambus pedig több különböző változatban szerepel (trimeter, tetrameter, octonarius), akárcsak a trochaeus (trimeter, septenarius, octonarius). Nem minden Kovács András Ferenc alkalmazta jambikus és trochaikus forma szerepel Catullusnál vagy Calvus valódi töredékeiben; a plautusi, terentiusi versmértékek és a horatiusi iambus szintén a minták között van. Az epodikus metrumok is gyakorta megjelennek a Calvus-versekben, továbbá a görög és horatiusi lírai strófák, sőt az ambrosianus is. A sor- vagy strófaformálásnál késő antik mintákkal is találkozunk. A hexameter sem hiányzik, akárcsak a disztichon és ennek egy olyan változata, amely hexameterből és hemiepesből áll. Kovács András Ferenc teljesen ura ezeknek a formáknak, hibátlanul alkalmazza őket, s az olvasó számára úgy tűnik, élvezettel is. „Form ist Wollust” – mondhatná költőnk Gottfried Benn-nel.

A forma más aspektusait, mint például a hangzást vagy az alliterációt is érdemes szemügyre venni: ezeket mesterien és játékos könnyedséggel alakítja Kovács András Ferenc. A szavakkal való értő játék, a szinonimák sokasága és egyáltalán a teljes nyelvi megjelenési forma minősége egyértelművé teszi, hogy a formai oldal, a formai megjelenítés Kovács számára poetológiai jelentőséggel bír. A forma az esztétikai érték fontos összetevője, s előfordul, hogy az esztétikai értéket éppen ez határozza meg. A forma, de a tartalom szempontjából is döntő jelentőségű, ahogyan Kovács András Ferenc Calvus és olykor Catullus álarcát is magára véve játszik a többszörös tradícióval. Szigeti Csaba³³

³³ SZIGETI Csaba, *Lábjegyzet egy lábjegyzetelt palimpszesztusához*, Jelenkor, 1993/11, 893–901; Uő, *A hím farkas bőre*, Jelenkor, 1993/3, 199–212.

és Kulcsár Szabó Ernő³⁴ néhány korábbi példa alapján vizsgálja Kovács munkamódszerét, a különböző korszakok és szerzők kulturális tradíciójának egymásra és egymás mellé való rétegzését. A Calvus-ciklus hasonló, de egyszersmind eltérő kérdéseket vet fel. Ezek egyike például az, hogy a Calvus-„fordítások” olyan ciklust alkotnak-e, mely még alkalmasint a keletkezés folyamatában van. A ciklus egyes darabjai a tradícióval való játék különböző szintjeit képviselik, s épp eme sajátosságok miatt a játék egyúttal a tradícióval való játék is. Hogyan értelmezhetjük ezt? Az antikvitásban a tradíció mindig hatott a költői alkotásokra. Ez a római irodalomra még fokozottabban volt érvényes, mint a görögre, a római ugyanis – eltekintve a saját, névtelen kezdetektől – a görög irodalomból nőtt ki. A görög irodalmat utánozták, de az *aemulatio*, a versengés momentuma már a kezdetektől fogva társult ehhez. S attól fogva, hogy a római irodalomban is születtek jelentős művek, az *imitatio* és *aemulatio* kiterjedt a saját irodalomra is. Ez nem csupán a témák újrafeldolgozását jelentette, hanem fordulatok, hasonlatok, egész verssorok beemelését is az új műalkotásba. Az új szövegösszefüggésben természetesen a jelentés is megváltozott az eredeti szerző művéhez képest. Ez a gyakorlat teljesen általánosnak számított az antikvitásban.

Ha tehát Kovács András Ferenc Calvus maszkjában Catullust és a korábbi költőket, mint például a tartalom vonatkozásában Hippónaxot és a korai görög kardalköltészetet, formai szempontból a római archaikus komédiát és a görög monódikus lírát is megidézi, akkor az antikvitás fent említett tradíciójával is játszik, s *poeta doctus*nak bizonyul. A költeményekben szereplő Catullusra vonatkozó kijelentések már nem ebbe a játékba tartoznak, sokkal inkább annak a folyamatnak a megkettőzése ez, melynek során a költői, azaz a lírai én az én-eltolódások révén elrejtőzik vagy relativizálja magát. Ez a relativizálás azt is lehetővé teszi, hogy a fiktív időből ne csak hátrafelé, hanem előre is ki lehessen lépni. A jövőbe mutató iránynak két lényeges rétege van: az egyik ugyan jövő a fiktív időhöz, tehát a Kr. e. 1. századhoz képest, de még mindig az antikvitáshoz tartozik, melyben az antik kultúra még nem számít elsüllyedt kultúrjavak összességének; a másik viszont olyan idősík, melyből visszatekintve mindez már a múlté.

Kovács András Ferenc Calvus-verseinek egyik célja az, hogy a tradíciót ismét elevenné tegye. Ebben az értelemben – teljesen tágran értelmezve – a költeményeknek didaktikus aspektusa is van. Az esztétikai élvezethez ugyanis hozzájárul, ha az olvasó ismeri az adott ókori összefüggéseket; a legszerencsésebb az lenne, ha Catullus költszetét annak irodalmi és történeti háttérével egyetemben jól ismerné. Így ugyanis tudatosabban lehet megélni, hogy a múlt költői szövegei nem valamilyen holt, megmerevedett matériát alkotnak, hanem szüntelenül változnak, állandó mozgásban vannak, a jelentéssíkok meg tudnak sokszorozódni a *poeta doctus* költői intenciója és az olvasó recepciója révén. Ez a költő számára megadja a szabadságot, hogy ki tudjon lépni az idő által meghatározott keretek és korlátok közül.

³⁴ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Poesis memoriae: A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben* = K. Sz. E., *Az új kritika dilemmái*, Bp., Balassi, 1995, 164–196.

Calvus alakjának választása a maga ismeretlen életművével, de a háttérben az ismert Catullus-kötettel s a kor irodalmi-történeti összefüggéseivel olyan szabadságot biztosít Kovács András Ferenc számára, mely az ismert keretek közt – ezeket a versekhez csatolt rövid Calvus-életrajz külön is hangsúlyozza – meghatározott irányban tud kibontakozni. A versek háttérében ható kulturális tradíció alaprétégekben benne foglaltatnak a neóterikusok tartalmi és poétológiai újításai is, akiknek az életművében a tradícióval való játéknak szintén nagy szerepe volt. Kovács maszkválasztása ideális. Ez a rejtőzködő játék azt eredményezi, hogy a nyelv kevésbé személyes lesz. Az irodalmi közlés alanya nem a lírai én, hanem maga a nyelv és a játék. Első megközelítésben ezt elleplezi a fiktív lírai én megléte. Ahogyan Kulcsár Szabó Ernő írja, Kovács András Ferencből hiányzik az az értéksemlegesség, amellyel a posztmodern irodalom a klaszszikus-modern értéktudat szétesését elfogadta.³⁵ A Calvus-ciklus esetében ez szinte kényszerítően hatott a maszk megválasztására: a neóterikus költők közül egyedül Catullustól maradt fenn kötet, attól a költőtől, aki értékörző volt, a szó eredeti értelmében konzervatív – az irodalmi-esztétikai újítások ellenére. Ily módon már maga a maszkválasztás is az értékmegőrzés üzenetét közvetíti.

Kovács András Ferencnél a tradíció nem eleve adott, megváltoztathatatlan kultúrák összesége, hanem egy olyan világ, melyet az egymásra való tükröztetés, a jelentésetolódások, az időrétegek közti dialógus határoznak meg. Költészetének jelentőségét csak ezen összefüggések kibontása révén tudjuk felmérni.

IBOLYA TAR

One of the Masks of András Ferenc Kovács

András Ferenc Kovács is one of the most important contemporary representatives of Hungarian-speaking poetry in Romania. He publishes in Hungary as well as in Romania. The poems of his Calvus cycle are edited in several Hungarian and Romanian periodicals. Calvus („translated” by Kovács) and the fictitious Hungarian poet Lázár, who „translates” in the style of the 19th century Calvus, are two poetical masks of several other ones of Kovács. This paper focuses on the influence of Roman poetry by Calvus, Catullus, Propertius, Ovidius in Kovács’s cycle, on the Catullan subjects with contemporary allusions and on the virtuous metrical art of Kovács. Although hidden in an ancient mask, the poet is speaking to his contemporaries about art, literature, love and politics.

³⁵ *Uo.*, 181.